

Fimmtudaginn 17. október 1996.

Nr. 330/1995.

Landsbanki Íslands

(Reinhold Kristjánsson hrl.)

gegn

protabúi Fiskvinnslunnar á Bíldudal hf.

(Skarphéðinn Þórisson hrl.)

Lánssamningur. Veðréttur. Gjaldþrotaskipti. Skuldajöfnuður.

Dómur Hæstaréttar.

Mál þetta dæma hæstaréttardómararnir Garðar Gíslason, Arnljótur Björnsson og Markús Sigurbjörnsson.

Áfrýjandi skaut málinu til Hæstaréttar með stefnu 3. október 1995 og krefst sýknu af kröfum stefnda auk málskostnaðar í héraði og fyrir Hæstarétti.

Stefndi krefst staðfestingar hins áfrýjaða dóms og málskostnaðar fyrir Hæstarétti.

I.

Áfrýjandi og Fiskvinnslan á Bíldudal hf. gerðu samning 17. janúar 1992, þar sem áfrýjandi skuldbatt sig til að veita félaginu afurðalán á því ári, að fjárhæð 50.000.000 króna, gegn fyrsta veðrétti í tilgreindum afurðum og rekstrarvörum, sem félagið átti eða kynni að eignast á árinu. Var lánið veitt til loka framleiðsluársins 1992, og skyldi samningurinn gilda, þar til allar veðsettar afurðir félagsins á árinu yrðu seldar og allar skuldir þess við áfrýjanda vegna framleiðslu þeirra að fullu greiddar. Til að endurgreiða lánið átti andvirði veðsettra afurða að ganga að fullu til áfrýjanda, en um meðferð hans á andvirðinu að öðru leyti sagði eftirfarandi í 5. gr. samningsins: „Gengur það til greiðslu höfuðstóls og vaxta framleiðslulánsins og annarra lána, sem veitt hafa verið vegna framleiðslu afurðanna. Bankanum er sömuleiðis heimilt að færa lántakanda til gjalda höfuðstól og vexti annarra rekstrarlána, sem bankinn eða útibú hans hafa veitt lántakanda og fallnir eru í gjalddaga, hvort sem um er að ræða víxla, yfirdrátt á tékkareikningi, ábyrgðir, skuldabréf eða erlend lán. Mismunur greiðist inn á reikning lántakanda honum til ráðstöfunar.“

Bú Fiskvinnslunnar á Bíldudal hf. var tekið til gjaldþrotaskipta 15. júlí 1992. Eftir upphaf skiptanna, á tímabilinu frá 12. ágúst 1992 til 4. febrúar 1993, fékk áfrýjandi í hendur frá Íslenskum sjávarafurðum hf. söluandvirði afurða frá félaginu, samtals 30.517.513 krónur. Af þeirri fjárhæð notaði áfrýjandi 16.538.039 krónur til endurgreiðslu á afurðalánum félagsins, en 58.453 krónum var varið til greiðslu útlagðs kostnaðar í þágu þess. Afganginn, 13.921.021 krónu, lét áfrýjandi renna til greiðslu skuldar félagsins samkvæmt tveimur veðskuldabréfum, út gefnum 24. janúar 1985 og 11. febrúar 1987. Stefndi unír ekki við þessa síðastgreindu ráðstöfun áfrýjanda og sækir í málinu áfrýjanda til greiðslu fjárhæðarinnar, sem þar um ræðir.

II.

Fyrir Hæstarétti heldur áfrýjandi einkum fram þeirri röksemd, að honum hafi verið rétt að taka til sín fjárhæðina, sem aðilar deila um, til endurgreiðslu upp í skuld Fiskvinnslunnar á Bíldudal hf. við Verðjöfnunarsjóð sjávarútvegsins, sem áfrýjandi hafi orðið að leysa til sín 16. september 1994 með greiðslu til sjóðsins á 18.215.000 krónum. Áfrýjandi kveðst hafa þurft að inna af hendi þessa fjárhæð í ljósi þess, að vegna mistaka starfsmanna sinna hafi láðst á tímabilinu frá september 1990 til febrúar 1992 að standa sjóðnum skil á greiðslum af söluverði afurða félagsins samkvæmt 4. gr. laga nr. 39/1990 um Verðjöfnunarsjóð sjávarútvegsins.

Í síðastnefndu lagaákvæði segir meðal annars, að gjald til verðjöfnunarsjóðsins skuli miðast við útflutning og greiðslur innheimtar við gjaldeyrisstil, en þó ekki síðar en fjórum mánuðum eftir, að flutt er út. Er samkvæmt þessu sýnilega ætlast til, að viðskiptabanki, sem tekur við söluandvirði útfluttra sjávarafurða í þágu framleiðanda, dragi af andvirðinu greiðslu til verðjöfnunarsjóðsins og standi skil á henni. Hefur þá hlutaðeigandi banki lögakveðna heimild til slíkrar meðferðar á söluandvirðinu, sem kemur honum í hendur og tilheyrir framleiðanda. Þessi lagaheimild viðskiptabanka nær hins vegar ekki til þess að taka greiðslu gjalds til verðjöfnunarsjóðsins af fjármunum framleiðanda, sem eru óviðkomandi hinum gjaldskylda útflutningi. Í málinu liggur fyrir, að sú skuld Fiskvinnslunnar á Bíldudal hf. við Verðjöfnunarsjóð sjávarútvegsins, sem áfrýjandi

greiddi 16. september 1994, stafaði að engu leyti af söluandvirði afurða félagsins, sem áfrýjandi fékk í hendur á tímabilinu 12. ágúst 1992 til 4. febrúar 1993. Þegar af þeirri ástæðu brestur áfrýjanda heimild til að taka greiðslu skuldarinnar af þessu söluandvirði, og verður því ekki fallist á þessa röksemd hans fyrir sýknukröfu.

Áfrýjandi heldur í annan stað fram þeirri röksemd, að sér hafi verið heimilt samkvæmt hljóðan 5. gr. afurðalánasamningsins frá 17. janúar 1992 að taka hina umdeildu fjárhæð til greiðslu skuldar stefnda samkvæmt áðurnefndum veðskuldabréfum frá 24. janúar 1985 og 11. febrúar 1987. Með umræddu ákvæði samningsins var áfrýjanda heimilað að taka af söluandvirði afurða frá Fiskvinnslunni á Bíldudal hf. greiðslu á afurðaláni til félagsins samkvæmt samningnum, öðrum lánum, sem áfrýjandi kynni að veita því til framleiðslu afurðanna, og öðrum rekstrarlánum þess. Kröfur samkvæmt umræddum veðskuldabréfum tengjast bersýnilega ekki afurðaframleiðslu félagsins árið 1992. Áfrýjandi hefur ekki heldur sýnt fram á, að veðskuldabréfin hafi verið gefin út vegna rekstrarlána til félagsins. Er því ekki hald í þessari röksemd áfrýjanda.

Með vísan til forsendna hins áfrýjaða dóms eru ekki efni til að fallast á þá málástæðu áfrýjanda, að honum hafi verið heimilt að taka hina umdeildu fjárhæð til greiðslu inn á skuldir stefnda í skjóli heimilda til skuldajafnaðar.

Samkvæmt framangreindu verður staðfest sú niðurstaða héraðsdóms, að áfrýjanda beri að greiða stefnda 13.921.021 krónu. Af gögnum málsins verður ráðið, að stefndi krafði áfrýjanda fyrst um greiðslu eftirstöðva söluandvirðis afurða með bréfi 13. október 1993. Með vísan til 3. mgr. 9. gr. vaxtalaga nr. 25/1987 verða stefnda dæmdir dráttarvextir, frá því að mánuður var liðinn frá dagsetningu þessa bréfs, svo sem nánar greinir í dómsorði.

Áfrýjanda verður gert að greiða stefnda málskostnað í héraði og fyrir Hæstarétti, sem ákveðinn er í einu lagi, eins og í dómsorði greinir.

D ó m s o r ð:

Áfrýjandi, Landsbanki Íslands, greiði stefnda, þrotabúi Fiskvinnslunnar á Bíldudal hf., 13.921.021 krónu með dráttar-

vöxtum samkvæmt III. kafla vaxtalaga nr. 25/1987 frá 13. nóvember 1993 til greiðsludags.

Áfrýjandi greiði stefnda samtals 500.000 krónur í málskostnað í héraði og fyrir Hæstarétti.

Dómur Héraðsdóms Reykjavíkur 18. júlí 1995.

Mál þetta, sem dómtekið var 7. júlí sl., er höfðað fyrir Héraðsdómi Reykjavíkur af þrotabúi Fiskvinnslunnar á Bíldudal hf., kt. 411075-0369, Pósthússtræti 13, Reykjavík, á hendur Landsbanka Íslands, kt. 710169-3819, Austurstræti 11, Reykjavík, með stefnu, þingfestri 10. nóvember 1994.

Dómkröfur stefnanda eru þær, að stefndi, Landsbanki Íslands, verði dæmdur til greiðslu skuldar, að fjárhæð 13.921.021 kr., ásamt dráttarvöxtum samkvæmt III. kafla vaxtalaga nr. 25/1987 frá 4. febrúar 1993 til greiðsludags.

Þess er krafist, að dæmt verði, að dráttarvexti skuli leggja við höfuðstól á tólf mánaða fresti, í fyrsta sinn 3. nóvember 1995, en síðan árlega þann dag. Jafnframt er krafist málskostnaðar að mati dómsins.

Dómkröfur stefnda eru þær, að stefndi verði sýknaður af öllum kröfum stefnanda í máli þessu og sér dæmdur málskostnaður samkvæmt mati dómsins að viðbættum virðisaukaskatti á málflutningsþóknun.

I.

Atvik máls og ágreiningsefni.

Með úrskurði Héraðsdóms Vestfjarða, upp kveðnum 15. júlí 1992, var bú Fiskvinnslunnar á Bíldudal hf. tekið til gjaldþrotaskipta og Skarphéðinn Þórisson hrl. skipaður skiptastjóri þess samkvæmt ákvörðun héraðsdómara.

Fyrirtækið var í afurðalánaviðskiptum við stefnda, Landsbanka Íslands, Bíldudal. Árlega voru gerðir afurðalánasamningar við fyrirtækið. Þannig veðsetti fyrirtækið bankanum allar afurðir sínar á komandi rekstrarári, og veitti bankinn fyrirtækinu afurðalán í staðinn, sem aðallega voru í formi reikningslána. Allt söluandvirði afurða fór í gegnum bankann. Af söluandvirði var tekið inn á lán bankans, en afgangurinn rann síðan til fyrirtækisins til ráðstöfunar.

Vegna ársins 1992 hafði fyrirtækið veðsett bankanum afurðir sínar fyrir lánum, allt að 50.000.000 króna, samkvæmt afurðalánasamningi, dags. 17. janúar 1992.

Eftir að Fiskvinnslan var úrskurðuð gjaldþrota, héldu áfram að koma greiðslur til stefnda vegna afurðasölu. Var þeim í fyrstu aðallega ráðstafað til að gera upp reikningslánin, en síðan var greiðslunum ráðstafað inn á lán nr. 34497 og 34498. Samkvæmt fram lögðu yfirliti stefnda er um að ræða

greiðslur tímabilið frá 12. ágúst 1992 til 4. febrúar 1993, og er þar alls um að ræða 13.921.021 kr., er ráðstafað var inn á tilgreind lán, sem og er stefnufjárhæð máls þessa.

Með bréfi, dags. 13. október 1993, gerði skiptastjóri í þrotabúinu fyrirspurn til bankans um ráðstöfun afurðaandvirðisins. Því bréfi svaraði bankinn með bréfi, dags. 22. desember 1993, þar sem gerð var grein fyrir ráðstöfuninni.

Í máli þessu gerir stefnandi kröfu um greiðslu á þeim fjárhæðum, sem stefndi ráðstafaði samkvæmt yfirliti sínu inn á tilgreindar kröfur sínar eftir gjaldþrot Fiskvinnslunnar á Bíldudal hf. Hefur stefndi hafnað þeirri kröfu.

II.

Málsástæður og lagarök stefnanda.

Af hálfu stefnanda er tekið fram um málavexti, að við rannsókn skiptastjóra á bókhaldi félagsins hafi komið í ljós, að stefndi hafði haldið eftir fjárhæðum vegna afurðalánasamninga, sem gerðir voru fyrir gjaldþrotarárskurð 15. júlí 1992 milli stefnanda og stefnda, en hafi komið til greiðslu eftir þann dag, í stað þess að afhenda þær þrotabúinu. Virðist stefndi hafa ráðstafað umræddum fjárhæðum inn á aðrar veðkröfur, sem stefndi átti á hendur Fiskvinnslunni á Bíldudal hf., eftir að búið var að gera að fullu upp hin eiginlegu afurðalán.

Upprunalega höfðu stefnandi og stefndi gert með sér afurðalánasamning, dags. 17. janúar 1992, að fjárhæð 50.000.000 kr., sem gilda skyldi sem rammasamningur árið 1992. Með samningnum hafi Fiskvinnslan á Bíldudal hf. veðsett Landsbanka Íslands með fyrsta veðrétti tilgreindar afurðir og rekstrarvörur, er fyrirtækið ætti eða kynni að eignast framleiðsluárið 1992. Jafnframt hafi verið tekið fram, að veðréttur bankans tæki einnig til kröfu veðsala á hendur viðtakanda veðsetts verðmætis um endurgjald af hans hálfu fyrir það, sem af hendi væri látið, og að viðtakandi bakaði sér ábyrgð á kröfunni gagnvart bankanum, ef hann greiddi veðsala hana, áður en veðrétturinn í kröfunni væri niður fallinn. Skyldi lánsfjárhæðin bera hæstu vexti, sem í gildi væru á hverjum tíma um afurðalán, og einungis skyldu reiknaðir vextir af þeirri fjárhæð, sem stefndi ætti hjá lántakanda á hverjum tíma. Skyldi andvirði veðsettra afurða greitt bankanum að fullu og ganga til greiðslu höfuðstóls og vaxtaframleiðslu lánsins og annarra lána, sem veitt hefðu verið vegna framleiðslu afurðanna. Bankanum væri enn fremur heimilt að færa til gjalda höfuðstól og vexti annarra gjaldfallinna rekstrarlána, sem bankinn eða útibú hans hefðu veitt lántaka. Skyldi mismunur greiddur lántaka honum til ráðstöfunar. Samningurinn skyldi gilda, uns allar veðsettar afurðir lántaka á framleiðsluárinu væru seldar og allar skuldir

við lánveitanda vegna framleiðslu þeirra ásamt vöxtum og kostnaði að fullu greiddar.

Forsvarsmenn stefnda hafi aldrei gert skiptastjóra þrotabúsins grein fyrir uppgjörum á afurðalánasamningum, sem í gildi voru fyrir gjaldþrotarárskurð 15. júlí 1992. Án samráðs við skiptastjóra sýnist stefndi hafa ráðstafað eftirstöðvum afurðalánasamninga, sem komið hafi til greiðslu eftir gjaldþrotarárskurð, inn á aðrar kröfur, sem stefndi átti á hendur stefnanda, þegar búið var að taka tillit til hinna eiginlegu afurðalánasamninga. Forsvarsmenn stefnda hafi ekki gert skiptastjóra viðhlítandi grein fyrir ráðstöfunum þessum þrátt fyrir tilmæli þar að lútandi, en svo virðist sem stefndi hafi ráðstafað umframgreiðslum vegna afurðalánasamninga inn á kröfur hans sjálfs á hendur stefnanda, sem tryggðar voru með veðum í fasteignum, og því væntanlega inn á gjaldfallin, verðtryggð fjárfestingarlán.

Stefnufjárhæðin styðjist við yfirlit frá stefnda sjálfum. Hún sé samtala eftirstöðva veðsettra, seldra afurða, sem stefnandi hafi selt fyrir 15. júlí 1992 og jafnframt hafði veðsett stefnda vegna afurðalána upp að vissu marki. Stefnandi gerir einungis kröfu um greiðslu á þeim fjárhæðum, sem stefndi hafi samkvæmt yfirliti sínu ráðstafað inn á aðrar kröfur sínar. Stefnandi hafi tekið saman þessar greiðslur á yfirlitinu og þær greiðslur, sem stefndi hafi greitt inn á lán 0101-74-34497/34498. Samtals nemi þessar greiðslur 13.921.021 krónu, sem og er stefnufjárhæð máls þessa. Greiðslur þessar spanna tímabilið frá 12. ágúst 1992 til 4. febrúar 1993. Stefnandi lítur svo á, að eftirstöðvarnar, sem komu til greiðslu eftir gjaldþrotarárskurð, séu eign stefnanda sjálfs og að stefnda hafi verið alls óheimilt að ráðstafa fjármunum þessum með þeim hætti, sem hann gerði.

Með bréfi skiptastjóra til stefnda, dags. 13. október 1993, hafi stefndi formlega verið krafinn um greiðslu umræddrar fjárhæðar, en með bréfi stefnda, dags. 22. desember 1993, var kröfu skiptastjóra hafnað og áréttað, að bankinn teldi sér heimilt að ráðstafa mótteknum greiðslum með tilgreindum hætti. Af þessum sökum sé stefnanda nauðsyn að fá dóm fyrir kröfu sinni á hendur stefnda.

Samkvæmt afurðalánasamningi aðila, dags. 17. janúar 1992, hafi stefnda verið heimilt að ráðstafa mótteknum greiðslum frá afurðakaupanda inn á afurðalán og önnur framleiðslulán stefnanda. Samkvæmt 5. tl. afurðalánasamningsins hafi stefnda jafnframt verið heimilt að færa til gjalda önnur gjaldfallin „rekstrarlán“. Afurðalánasamningur aðila geymi stöðluð fyrir fram prentuð ákvæði, sem stefndi hafi samið einhliða, og sé 5. tl. lánssamningsins verulega íþyngjandi fyrir lántaka. Slíkt ákvæði verði skv. almennum túlkunarreglum og eðli máls að túlka þröngt. Óumdeilt hljóti að vera, að

þær peningagreiðslur, sem bárust stefnda frá afurðakaupendum, hafi formlega verið eign stefnanda. Hvergi hafi í samningum aðila verið kveðið á um framsal eignarréttar. Stefndi hafi sem veðhafi aðeins haft samningsbundnar heimildir til að taka við og ráðstafa móttæknum greiðslum með ákveðnum hætti í þágu stefnanda. Stefndi hafi því ekki notið beins eignarréttar yfir greiðslunum, heldur veðréttar í kröfu lántaka á hendur afurðakaupanda, þ. e. veðréttar til tryggingar hinu eiginlega afurðaláni stefnda til stefnanda. Til að tryggja greiðslur til bankans sé mælt svo fyrir, að bankinn taki við greiðslum fyrir seldar afurðir, og jafnframt, að afurðakaupandi beri ábyrgð gagnvart bankanum, ef greitt sé beint til lántaka. Gera verði hér greinarmun á veðrétti stefnda vegna eiginlegra afurðalána annars vegar og hins vegar heimild hans til að ráðstafa eftirstöðvum söluandvirðis afurða upp í önnur rekstrarlán. Sennilega verði að líta svo á, að með hinum staðlaða afurðalánasamningi hafi stefnandi veitt stefnda eins konar umboð til þess að ráðstafa fjármunum sínum til greiðslu á sérgreindum kröfum bankans, sem í skilmálum hans séu kölluð rekstrarlán. Heimildir bankans til þess að greiða þessar kröfur hljóti eðli málsins samkvæmt að vera þröngar, því að ákvæði þetta sé óvenjulegt og verulega þýngjandi fyrir viðskiptavinum bankans almennt. Þó að stefndi hafi hugsanlega haft umboð til að ráðstafa móttæknum greiðslum inn á önnur gjaldfallin rekstrarlán fyrir gjaldþrot, hafi umboðið örugglega fallið niður við gjaldþrotaúrskurðinn 15. júlí 1992. Hvað þetta varði, vísast t. d. til ákvæða 23. og 24. gr. samningalaga nr. 7/1936, enda hafi verið um að ræða fjármuni, sem falla skyldu til búsins.

Við uppkvaðningu gjaldþrotaúrskurðar hafi þrotabú Fiskvinnslunnar á Bíldudal hf. tekið við öllum réttindum og skyldum Fiskvinnslunnar á Bíldudal hf. Allar útistandandi kröfur félagsins fyrir seldar afurðir hafi fallið frá og með þeim degi til þrotabúsins. Formlega hafi stefnda borið að standa stefnanda skil á greiðslum vegna afurðasölu frá þeim degi, eftir því sem þær hafi borist, og að loknu uppgjöri á hinum eiginlegu afurðalánnum. Við það sé miðað hér, að samkvæmt meginreglum gjaldþrotalaga missi þrotamaður allan ráðstöfunarrétt yfir eignum búsins og sé m. a. óheimilt að greiða skuldir, hverju nafni sem þær nefnast. Stefndi geti ekki haft umboð eða ígildi umboðs frá þrotamanni, sem heimili honum að ráðstafa eignum búsins eftir gjaldþrotaúrskurð. Protamanni eða umboðsmanni hans sé með öllu óheimilt að greiða skuldir einstakra kröfuhafa. Á sama máta sé kröfuhafa, sem stöðu sinnar vegna sé með vörslufé fyrir þrotamann, óheimilt að ráðstafa þeim fjármunum þegjandi og hljóðalaust upp í kröfur sínar á hendur þrotamanni.

Allar kröfur á hendur búinu hafi fallið í gjalddaga við uppkvaðningu

gjaldþrotaúrskurðar. Einnig féllu niður heimildir kröfuhafa til sérstakra fullnustugerða gagnvart þrotabúinu. Markmið gjaldþrotaskipta sé að tryggja jafnræði kröfuhafa, og því jafnræði yrði raskað, ef stefndi gæti ráðstafað eignum búins á sitt eindæmi. Til að tryggja framangreint jafnræði geymi gjaldþrotalög úrræði fyrir kröfuhafa til að framfylgja réttindum sínum. Meginreglan sé sú, að kröfuhafi verði að lýsa kröfu sinni fyrir skiptastjóra innan kröfulýsingarfrests, svo að krafa hans komi til álita við úthlutun úr búinu, sbr. 1. mgr. 117. gr. gbl. Allar aðrar heimildir til að framfylgja kröfum séu undantekningar og verði að hafa stoð í lögum eða öðrum réttarheimildum. Slíkar heimildir ber að túlka þröngt með hliðsjón af meginreglunni um jafnræði kröfuhafa og almennum lögskýringarsjónarmiðum.

Sjálfataka stefnda á réttindum rýri stöðu annarra kröfuhafa og sé andstæð meginmarkmiði gjaldþrotaskiptanna. Stefnda beri því að sýna fram á, að hann hafi haft sérstakar heimildir til að halda eftir þeim greiðslum, sem honum hafi borist eftir gjaldþrotaúrskurð, enda hafi umræddar greiðslur talist til eigna búins. Stefndi hafi ekki sýnt fram á það, hvaða lagalegar heimildir hann hafði til að ráðstafa þeim peningagreiðslum, sem honum hafi borist frá afurðakaupendum eftir gjaldþrotaúrskurð.

Samkvæmt munnlegum, óstaðfestum upplýsingum hafi umdeildum, ofangreindum greiðslum frá afurðakaupendum verið ráðstafað af stefnda inn á almenn fasteignaveðlán, sem væntanlega hafi verið tekin á sínum tíma til fjárfestinga, þegar búið var að færa til gjalda andvirði veðsettra afurðalána að fullu. Slík fjárfestingarlán séu augljóslega ekki almenn rekstrarlán, og sé því ljóst, að ráðstöfun stefnda hafi enga stoð í samningi aðila og með öllu heimildarlaus.

Samkvæmt ofanrituðum málsástæðum beri því stefnda að endurgreiða stefnanda þær fjárhæðir, sem hann hefur heimildarlaust ráðstafað til greiðslu eigin krafna á hendur þrotabúinu.

Kröfur sínar um greiðslu styður stefnandi lögum nr. 21/1991 um gjaldþrotaskipti og fleira, einkum 72., 73., 74., 77., 82., 87., 99. gr. og 117. gr., og lögum nr. 7/1936 um samningsgerð, umboð og ógilda löggæringa, einkum 23. og 24. gr. Kröfur um dráttarvexti og vaxtavexti styður stefnandi reglum III. kafla vaxtalaga nr. 25/1987 með síðari breytingum. Kröfur um málskostnað styður stefnandi 1. mgr. 130. gr. laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála. Kröfur um virðisaukaskatt á málskostnað styður stefnandi lögum nr. 50/1988.

III.

Málsástæður og lagarök stefnda.

Af hálfu stefnda er tekið fram um málavexti, að Fiskvinnslan á Bíldudal hf. hafi um alllangt skeið verið í viðskiptum við Landsbanka Íslands. Nær

allar tekjur fyrirtækisins hafi verið af afurðasölu. Fyrirtækið hafi verið í svokölluðum afurðalánaviðskiptum við stefnda.

Í 1. gr. afurðalánasamningsins frá 17. janúar 1992 sé m. a. talað um, að samningurinn gildi, þar til allar veðsettar afurðir lántakanda á framleiðslu-árinu séu seldar og allar skuldir við lánveitanda vegna framleiðslu þeirra ásamt vöxtum og kostnaði að fullu greiddar. 5. gr. samningsins taki á ráðstöfun á andvirði veðsettra afurða. Segir þar orðrétt:

„Andvirði veðsettra afurða skal ávallt greiða bankanum að fullu. Gengur það til greiðslu höfuðstóls og vaxta framleiðslulánsins og annarra lána, sem veitt hafa verið vegna framleiðslu afurðanna. Bankanum er sömuleiðis heimilt að færa lántakanda til gjalda höfuðstól og vexti annarra rekstrarlána, sem bankinn eða útibú hans hafa veitt lántakanda og fallnir eru í gjalddaga, hvort sem um er að ræða víxla, yfirdrátt á tékkareikningi, ábyrgðir, skuldabréf eða erlend lán. Mismunur greiðist inn á reikning lántakanda honum til ráðstöfunar.“

Um afurðalánasamninginn er þess getið, að í 7. gr. hans sé ákvæði um, að allar afurðir Fiskvinnslunnar á komandi rekstrarári séu settar bankanum að sjálfsvörsluveði með 1. veðrétti.

Í afurðalánasamningnum segi, að draga skuli frá lögbundin gjöld í sjóði. Að því er þetta mál varði, hafi það einkum gildi að líta til Verðjöfnunar-sjóðs. Samkvæmt lögum um hann, eins og þau voru á þessum tíma, áttu bankar og sparisjóðir að halda eftir við afurðaskil ákveðnu hlutfalli af fob-verði útfluttra botnfisksafurða og skila sjóðnum. Hlutfallið hafi verið breytilegt eftir mánuðum og verið ákveðið af stjórn sjóðsins.

Fiskvinnslan á Bíldudal hf. hafi verið úrskurðuð gjaldþrota 15. júlí 1992. Hafi þá Landsbankinn lýst kröfum sínum í gjaldþrotabúið. Hafi þar m. a. verið lýst skuldum vegna tveggja afurðalánasamninga frá 1991 og 1992 og öllum öðrum skuldum fyrirtækisins, sem vel flestar voru rekstrartengdar. Kröfulýsing þessi hafi borist skiptastjóra þrotabúsins 22. september 1992.

Hinn 8. september 1992 hafi stefnda borist bréf frá Verðjöfnunarsjóði sjávarútvegsins, og voru þar gerðar athugasemdir við það, að sjóðnum hefðu ekki borist tilskildar greiðslur vegna útflutnings Fiskvinnslunnar á Bíldudal hf. Taldi sjóðurinn, að misfarist hefðu 12–15 milljónir króna. Tekið sé fram í lögum nr. 39/1990, 6. gr., að lánastofnunum sé gert að innheimta til sjóðsins verðjöfnunargjald hverju sinni við gjaldeyrisskil. Í bréfinu segi, að ljóst sé, að Landsbanki Íslands hafi látið undir höfuð leggjast að innheimta þetta gjald til Verðjöfnunarsjóðs.

Greiðslum, sem bárust stefnda vegna afurðasölu, eftir að Fiskvinnslan var úrskurðuð gjaldþrota, hafi í fyrstu aðallega verið ráðstafað til að gera

upp reikningslánin. Um afganginn hafi bankinn talið, að sér væri fyllilega heimilt að ráðstafa honum inn á aðrar skuldir sínar, m. a. á grundvelli 5. gr. afurðalánasamningsins. Einnig hafi bankinn alveg eins átt von á því að þurfa að greiða Verðjöfnunarsjóði háar fjárhæðir vegna lögboðinna gjalda, en samkvæmt lögum hafi átt að greiða þau af afurðaandvirðinu. Bankinn hafi þá ákveðið fyrst í stað að ráðstafa greiðslunum inn á lán nr. 34497 og 34498.

Allt frá því að fyrsta bréfið frá Verðjöfnunarsjóði barst bankanum í september 1992 og til ársins 1994, hafi bankinn átt í viðræðum við sjóðinn um verðjöfnunarsjóðsgjaldið. Með bréfi bankans frá 14. febrúar 1994 hafi Verðjöfnunarsjóður verið beðinn að rökstyðja kröfu sína. Það hafi sjóðurinn gert með bréfi, dags. 21. mars 1994. Í framhaldi þess bréfs hafi bankinn greitt kröfu sjóðsins, alls 18.215.000 kr. Með bréfi, dags. 8. nóvember 1994, hafi sjóðurinn viðurkennt viðtöku greiðslunnar og að málinu væri lokið.

Með bréfi, dags. 13. október 1993, hafi skiptastjóri í þrotabúinu gert fyrirspurn til bankans um ráðstöfun afurðaandvirðisins. Því bréfi hafi bankinn svarað með bréfi, dags. 22. desember 1993, og gert þar grein fyrir ráðstöfuninni. Bankanum hafi aldrei verið kunnugt um, að skiptastjóri sætti sig ekki við skýringar, sem komu fram í bréfi þessu, enda hafi hann aldrei látið það í ljós. Miklu heldur hafi bankinn styrkst í þeirri trú sinni, að skiptastjóri sætti sig við skýringar bankans, þegar ekkert heyrðist í skiptastjóra út af málinu í nærfellt ár. Það hafi því komið stefnda algerlega í opna skjöldu að fá svar við bréfinu eftir allan þennan tíma og það með stefnu vegna máls þessa. Um þá fullyrðingu í málavaxtalýsingu stefnanda, að forsvarsmenn stefnda hafi ekki gert honum viðhlítandi grein fyrir ráðstöfun andvirðisins, er því til að svara, að henni hafi verið mótmælt. Að auki sé mótmælt sem rangri og ósannaðri þeirri fullyrðingu hans, að andvirðinu hafi verið ráðstafað inn á gjaldfallin fjárfestingarlán.

Stefndi bendir á, að lánin nr. 34497 og 34498, sem afgangur afurðaandvirðisins hafi í fyrstu verið lagður inn á, séu tvö bréf af mörgum skuldaviðurkenningum fyrirtækisins við bankann. Bankinn hefði einnig getað tekið afurðaandvirðið inn á ýmsar aðrar skuldaviðurkenningar fyrirtækisins, enda hafi verið af nógu að taka. Um þetta er vísað til kröfulýsingar bankans í þrotabúíð, sem borist hafi skiptastjóra 22. september 1992. Greiðslan inn á tvö framangreind lán hafi stuðst við 5. gr. afurðalánasamningsins, þar sem þetta sé heimilað skv. orðanna hljóðan. Í greininni segir m. a. orðrétt:

„Bankanum er sömuleiðis heimilt að færa lántakanda til gjalda höfuðstól og vexti annarra rekstrarlána, sem bankinn eða útibú hans hafa veitt lántakanda og fallnir eru í gjalddaga, hvort sem um er að ræða víxla, yfirdrátt á tékkareikningi, ábyrgðir, skuldabréf eða erlend lán.“

Þessi heimild til að taka inn á önnur lán en reikningslán komi m. a. til vegna þess, að löng venja sé fyrir því í bankaviðskiptum, að lánveitandi bindi sig ekki við eitt ákveðið form í lánveitingu, þó að nú sé að meginstefnu miðað við, að um sé að ræða reikningslán. Hér sýnist því eðlilegast að líta svo á, að ekki skipti máli, í hvaða formi lán út á afurðir séu veitt, enda ekki nein lagafyrirmæli þar um. Má í því sambandi benda á 7. mgr. 4. gr. veðlaga, þar sem talað sé um afurðavíxla, sem vísi til þess, að gert hafi verið ráð fyrir, að þessi lán yrðu víxillán. Hvað varði lán nr. 34497 þá hafi það upphaflega verið veitt til að hreinsa út skuld á tékkareikningi, sem myndast hafði vegna rekstrarins. Það lán sé því greinilega rekstrartengt. Í umsókn Fiskvinnslunnar um lánið á sínum tíma hafi verið gefin fyrirheit um það, að lánið skyldi endurgreitt af afurðaandvirði. Þessu til frekari stuðnings sé lagt fram ljósrit af veðskuldabréfi nr. 34498. Það, að lánið skyldi ekki vera uppgreitt fyrir gjaldþrotið, komi til vegna þess, að því hafi verið skuldbreytt nokkrum sinnum. Til frekari tryggingar á greiðslu láns þessa hafi einnig verið tekið veð í fasteign. Segja megi það um lán 34497 og 34498, að með því að greiða inn á þau á þennan hátt, hafi það komið búinu í hag á vissan hátt. Hér sé átt við að bréfin hafi verið tryggð með fasteignaveði í mörgum eignum fyrirtækisins, og hafi veðkröfur því minnkað á eignunum sem þessu hafi numið.

Í lögum nr. 39/1990 sé fjallað um Verðjöfnunarsjóð sjávarútvegsins. Í 4. gr. laganna sé m. a. kveðið á um það, að greitt skuli í sjóðinn, þegar markaðsverð afurða í hverri deild sé að meðaltali 3–5% hærra en staðvirkt meðalverð (grundvallarverð) síðustu fimm ár, og skuli innborgunin vera 50% af því, sem umfram sé. Sjóðstjórn ákveði fyrir hverja deild, hvar 3–5% verðbilið sé hverju sinni. Verðjöfnun skuli miðast við útflutning og greiðslur innheimtar við gjaldeyrisskil. Í 6. gr. laganna sé m. a. fjallað nánar um hlutfallið af afurðaandvirðinu. Í lok þeirrar greinar segi síðan:

„Lánastofnanir skulu innheimta greiðslur til sjóðsins skv. 4. gr.“

Af framangreindum lagagreinum sé ljóst, að banka sé skylt að halda eftir við afurðaskil þessum greiðslum í Verðjöfnunarsjóð. Eins og rakið hafi verið, hafi farist fyrir hjá bankanum og fyrirtækinu að greiða í sjóðinn og bankinn verið gerður ábyrgur fyrir því, þar eð fyrirtækið var komið í gjaldþrot. Samkvæmt þessu sé ljóst, að fyrirtækið hafi ekki átt rétt á þeim ætlaða afgangi, sem varð af afurðaandvirðinu. Samkvæmt lögum hafi fyrst orðið að greiða í Verðjöfnunarsjóð, og það hafi stefndi nú gert og það með hærri fjárhæð en stefnufjárhæðinni í máli þessu. Af þessu leiði, að enginn afgangur hafi verið af afurðaandvirðinu, heldur hafi verið neikvæður mismunur, sem bankinn hafi þurft að taka á sig.

Verði ekki fallist á framangreindar málsástæður, er byggt á því, að stefnda sé heimilt að skuldajafna þeim afgangi af afurðaaandvirðinu, sem stefnt sé fyrir. Hér sé átt við, að innleggin inn á lán nr. 34497–34498 séu lagalega heimil á grundvelli 100. gr. laga nr. 21/1991 um gjaldprotaskipti. Svo virðist sem öllum skilyrðum greinarinnar sé fullnægt. Þannig hafi kröfur samkvæmt báðum skuldabréfunum orðið til, löngu áður en þrír mánuðir voru til frestdags. Stefndi hafi ekki vitað til við útgáfu skuldabréfanna, að Fiskvinnslan ætti ekki fyrir skuldum, og hann hafi ekki fengið kröfurnar til þess að skuldajafna. Það sé almennt viðurkennt í lögfræði, að réttur til skuldajafnaðar rýmki við gjaldprot, auk þess sem með skuldajöfnuði við gjaldprotaskipti felist frávik frá grunnreglunni um jafnrétti kröfuhafa. Rýmkun á skuldajöfnuði við gjaldprot geti leitt til þess, að í sumum tilvikum geti gagnkröfuhafi, sem hafði ekki skuldajafnaðarheimild fyrir upphaf skiptanna, öðlast slíka heimild á grundvelli 100. gr. gjaldprotaskiptalaga. Þessi víðtæki réttur til skuldajafnaðar byggist á því sjónarmiði, að ósann-
gjarnt sé, að kröfuhafi, sem jafnframt skuldar búinu, þurfi að greiða skuld sína að fullu, en verða svo að sæta því að fá aðeins tiltölulegan hluta kröfu sinnar greiddan. Um kröfuna frá Verðjöfnunarsjóði sé það að segja, að hún hafi verið komin fram, áður en afurðaaandvirði því, sem deilt sé um, var ráðstafað. Bankinn hafi því mátt eiga von á að verða krafinn um greiðslu þeirrar kröfu. Stefndi hafði því einnig heimild til að halda eftir af afurðaaandvirðinu, þar til gert yrði út um kröfu þessa. Heimildin fyrir þessu sé í 101. gr. gjaldprotalaga, en þar segi, að skuldajafna megi skilyrtri kröfu við kröfu protabúsins, þegar skilyrðinu sé fullnægt.

Stefnandi haldi því fram, að þótt stefndi hafi hugsanlega haft umboð til að ráðstafa mótteknum greiðslum inn á önnur gjaldfallin rekstrarlán fyrir gjaldprot, hafi það umboð vissulega fallið niður við gjaldprotaurskurðinn. Um þetta vísar stefnandi til 23. til 24. gr. samningalaga. Þessari málsástæðu stefnanda er mótmælt. Allar heimildir, sem stefndi hafði fyrir gjaldprotaurskurð á grundvelli afurðalánasamningsins til ráðstöfunar á afurðaaandvirði, haldist þrátt fyrir gjaldprotið. Þar að auki rýmki réttur til skuldajafnaðar, eins og fyrr sé getið. Hér er einnig bent á 1. gr. samningalaga, þar sem segir, að ákvæðum laganna skuli því aðeins beita, að ekki leiði annað af löggæringnum sjálfum eða af verslunartísku eða annarri venju.

Í málsástæðum stefnanda komi einnig fram, að meginreglan sé sú, að kröfuhafi verði að lýsa skuld sinni fyrir skiptastjóra innan kröfulýsingarfrests, svo að krafa hans komi til álita við úthlutun úr búinu, sbr. 1. mgr. 117. gr. gpl. Allar aðrar heimildir til að framfylgja kröfum segir hann vera undantekningar og verða að hafa stoð í lögum eða öðrum réttarheimildum.

Málsástæður þær, sem stefndi hefur haft uppi, séu einmitt margar hverjar slíkar undantekningar og styðjist við lög og afurðalánasamninginn. Hér skuli bent á 118. gr. gpl., en hún geti undantekninga frá 117. gr. Í 3. tl. 118. gr. segir, að hafa megi uppi kröfu til skuldajafnaðar við kröfu þrotabúsins að fullnægðum skilyrðum 100. gr. sömu laga. Að auki megi benda á 5. tl. 118. gr., en hann fjalli m. a. um, að um sé að ræða kröfu, sem ekki hafi orðið til fyrr en eftir uppkvaðningu úrskurðar um, að búið sé tekið til gjaldþrotaskipta, og henni sé lýst án ástæðulausra tafa og áður en boðað sé til skipta-fundar um frumvarp til úthlutunar úr búinu.

Ein af málsástæðum stefnanda sé, að samkvæmt munnlegum, óstaðfest-um upplýsingum hafi umdeildum, ofangreindum greiðslum frá afurðakaup-endum verið ráðstafað af stefnda inn á almenn fasteignaveðslán, sem væntanlega hafi verið tekin á sínum tíma til fjárfestingar, þegar búið var að færa til gjalda andvirði veðsettra afurðalána að fullu. Þessari málsástæðu er mótmælt sem rangri og ósannaðri. Hér að framan hafi m. a. verið sýnt fram á það, að 12 milljón króna lánið hafi verið lánað til að gera upp rekstrar-skuldir og hafi átt að greiða niður með afurðaandvirði.

Krafa stefnda um málskostnað og dráttarvexti á hann er reist á XXI. kafla laga nr. 91/1991. Krafan um virðisaukaskatt á málflutningsþóknun er studd lögum nr. 50/1988, þar sem lögmönnum sé gert að innheimta virðis-aukaskatt af þjónustu sinni. Stefndi sé ekki virðisaukaskattsskyldur, og því beri honum nauðsyn til að fá dóm fyrir skatti þessum úr hendi stefnanda.

IV.

Niðurstæða.

Fyrir liggur samkvæmt yfirliti stefnda um greiðslur frá Íslenskum sjávar-afurðum til Fiskvinnslunnar á Bíldudal hf. fyrir tímabilið frá 12. ágúst 1992 til 4. febrúar 1993, að greiðslum, að fjárhæð 13.921.021 kr., var af bankans hálfu ráðstafað sem innborgunum á lán bankans nr. 0101-74-34497 og 0101-74-34498. Var þar um að ræða veðskuldabréf, dags. 11. febrúar 1987, að fjár-hæð 12.000.000 kr., sem tryggt var með veði í hraðfrystihúsi Fiskvinnslunn-ar, Bíldudal, svo og veðskuldabréf, dags. 24. janúar 1985, að fjárhæð 10.500.000 kr., sem tryggt var með veði í tilgreindum eignum Fiskvinnslunn-ar á Bíldudal.

Stefndi styður sýknukröfu sína í fyrsta lagi því, að framangreindar ráð-stafanir hafi verið heimilar á grundvelli 5. gr. afurðalánasamnings aðila frá 17. janúar 1992. Samkvæmt ákvæðum XII. kafla laga nr. 21/1991 um gjald-þrotaskipti o. fl., 72.–74. gr., tekur þrotabú skuldarans við öllum fjárhags-legum réttindum og skyldum þrotamanns við uppkvaðningu úrskurðar um

gjaldprotaskipti og eignast þau fjárhagslegu réttindi, sem ella hefðu fallið til þrotamanns. Samkvæmt þeim ákvæðum og meginreglum laga um gjaldprotaskipti svo og 23. gr. laga nr. 7/1936 um samningsgerð, umboð og ógilda löggerninga verður að telja, að samningsumboð það, sem stefnda var veitt samkvæmt 5. gr. afurðalánasamnings aðila um ráðstöfun andvirðis veðsettra afurða umfram fjárhæð framleiðsluláns, hafi fallið brott við uppkvaðningu gjaldþrotaúrskurðar 15. júlí 1992. Framangreindar ráðstafanir stefnda á andvirði afurða til greiðslu eldri skulda, sem fram fóru, eftir að Fiskvinnslan á Bíldudal hf. hafði verið úrskurðuð gjaldþrota, voru því óheimilar.

Þá reisir stefndi sýknukröfu sína á því, að stefnda beri ekki að skila afurðaandvirðinu sökum skuldar stefnanda við Verðjöfnunarsjóð sjávarútvegsins, sem bankinn hafi orðið að greiða fyrir stefnanda. Í 4. gr. laga nr. 39/1990 um Verðjöfnunarsjóð sjávarútvegsins segir, að greiðslur skuli innheimtar við gjaldeyrisskil, þó ekki síðar en fjórum mánuðum eftir, að útflutningur fór fram. Greiðslur skulu renna inn á verðjöfnunarreikning á nafni viðkomandi framleiðanda. Samkvæmt 6. gr. laganna skulu lánastofnanir innheimta greiðslur til sjóðsins samkvæmt 4. gr. Samkvæmt 2. mgr. 7. gr. laganna skal innstæða á verðjöfnunarreikningi framleiðanda, sem verður gjaldþrota, renna inn á óskiptan reikning Verðjöfnunarsjóðs. Fyrir liggur samkvæmt gögnum máls, að stefndi sinnti ekki lagaskyldu sinni um innheimtu gjalds þessa til Verðjöfnunarsjóðs, en greiddi í einu lagi samkvæmt kröfu Verðjöfnunarsjóðs 16. september 1994 þær verðjöfnunargreiðslur, sem greiða bar til sjóðsins vegna Fiskvinnslunnar á Bíldudal hf. á árunum 1990-1993, alls 18.215.000 kr. Greiðsla þessi, sem var innt af hendi án samráðs við stefnanda eftir uppkvaðningu gjaldþrotaúrskurðar, nýtur ekki sérstöðu gagnvart þrotabúinu, og rétti til skuldajafnaðar samkvæmt 100. gr. eða 101. gr. laga nr. 21/1991 er ekki til að dreifa. Þá var eftirstöðvum afurðaandvirðis ekki ráðstafað upp í skuld við Verðjöfnunarsjóð, heldur til greiðslu inn á fyrrgreind veðskuldabréf. Verður því ekki á þessa málsástæðu stefnda fallist.

Loks reisir stefndi sýknukröfu sína á því, að ráðstöfun eftirstöðva afurðaandvirðis með þeim hætti, sem gert var inn á fyrrgreind lán, sé heimil með skuldajöfnuði á grundvelli 100. gr. laga nr. 21/1991 um gjaldprotaskipti o. fl. Eitt skilyrði þess lagaákvæðis fyrir skuldajöfnuði er, að krafa þrotabúsins hafi orðið til fyrir frestdag. Svo var ekki í því tilviki, sem hér um ræðir, þar sem um var að ræða greiðslur, er til féllu eftir uppkvaðningu gjaldþrotaúrskurðar. Ber þegar af þeirri ástæðu að hafna þessari málsástæðu stefnda.

Samkvæmt framansögðu verður niðurstaða málsins sú, að fallast ber á dómkröfur stefnanda í málinu, sem hefur ekki verið andmælt tölulega. Verður stefndi dæmdur til að greiða stefnanda 13.921.021 kr. ásamt þeim dráttarvöxtum, sem krafist er og í dómsorði greinir. Þá ber að dæma stefnda til greiðslu málskostnaðar, sem telst hæfilega ákveðinn 320.000 kr. Hefur þá verið tekið tillit til virðisaukaskatts á málflutningsþóknun.

Eggert Óskarsson héraðsdómari kvað upp dóm þennan.

D ó m s o r ð:

Stefndi, Landsbanki Íslands, greiði stefnanda, þrotabúi Fiskvinnslunnar á Bíldudal hf., 13.921.021 krónu ásamt dráttarvöxtum samkvæmt III. kafla vaxtalaga nr. 25/1987 frá 4. febrúar 1993 til greiðsludags og 320.000 kr. í málskostnað. Dráttarvextir leggjast við höfuðstól á 12 mánaða fresti, í fyrsta sinn 3. nóvember 1995, en síðan árlega þann dag.
